

L. VARGA PÉTER

Költészet és médiumok

Adalékok a kortárs magyar líra történeti narratíváihoz*

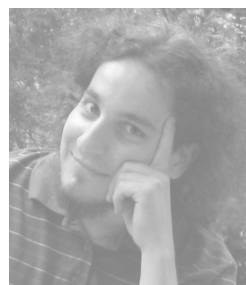
Annak ellenére is, hogy a kortárs irodalom távlatosabb értelmezhetőségét számos, csak idővel változó tényező nehezíti, az irodalomtörténet-írás rendre tárgyává teszi az élő irodalom kérdéseit. Ez aligha magyarázható kizárólag avval az ideológiakritikai meglátással, mely szerint a tudósi feladatkör folyamatos újraszituálása és bővítése – egyúttal voltaképpen az irodalmi folyamatok recirkulációja – épp e feladatkört legitimálja, stabilizálja az alapjait, (tekintélyében, institucionálisan) erősíti pozícióit. Az irodalom rétegzettségét illetően az az egyszerűsítő, és nyilvánvalóan diszkurzív módon nem kellőképp körülhatárolt állítás is innen eredeztethető, mely szerint az úgynevezett magas irodalmi szövegek nem csupán önmagukban állnak, de hozzájárulnak ahhoz, hogy az értelmezői körök – és e helyütt nem elsősorban az alig pénzelt kritikai diszkurzus, hanem maga az intézményrendszer (műhelyek, fórumok, tudományos közösségek) – újra-situálhassák tárgyukat. Ehhez képest talán valóban furcsának mondható – amint arra Horváth Viktor kiélezett, ám csúsztatásoktól sem mentes cikkében rámutatott¹ –, hogy a honi felsőoktatásban, más művészeti ágak oktatásával ellentétben, a bölcsészkarok magyar szakjain nem tanítanak kreatív írást. Az irodalomtörténeti és -elméleti tananyag dominanciája mintha éppen a produkciós folyamatok ellenében – vagy helyett – nyerne létjogot, s e helyütt párhuzam vonható azzal az ugyancsak közkeletű vélekedéssel, miszerint a professzionális („akadémiai”, „elit”) olvasás úgyszólván kizsákmányolja a művet, azaz olyan jelentésforgalmazásban vesz részt, mely távol esik az alapjául szolgáló primér alkotástól, idegen magától az „irodalmi tapasztalattól” is, jelentsen – egyelőre legalábbis – bármit e szókapcsolat.² Eközben az a tapasztalat látszik érvényre jutni, hogy az „olvasás” úgyszólván megvan e fenyegető potenciálú, baljós erő nélkül is, hiszen a szubjektív értékelésre fenntartott jogánál fogva maga dönt (vagy legalábbis bejelenti döntési igényét), intézményes háttér nélkül, a művek befogadásáról.³

Noha kétségtelen, hogy a hazai egyetemek bölcsészképzéseiben nem, vagy elhanyagolható mértékű a kínálat kreatív írásból, ma már itthon is számos kezdeményezés született, mely ezen a helyzeten változtatni igyekszik. A költségtérítéses formában futó írókurzusok és szemináriumok egyaránt kínálnak a kreatív írás technikái mellett a (ma még létező) magyar szakok kurzuskínálatában is itt-ott fellelhető

* A szerző a tanulmány elkészítésekor *Móricz Zsigmond-ösztöndíj*ben részesült.

1 HORVÁTH Viktor, *A vers ellenforradalma* = Prae.hu, 2009. november 21-től. http://prae.hu/prae/articles.php?menu_id=&aid=2390

2 Lásd legutóbb a Műút Kondor Vilmosmal készített interjút, melyben a *Budapest noir* című sikeres hard-boiled krimi szerzője ritka arroganciával tuszolja vissza az egyébként körültekintően „lassú” kérdéseket az irodalomtudományos bura alá. Persze, az is lehet, hogy mindez a Kondor-szerrep egyik velejárója, s így leginkább a főhős Gordon Zsigmond hűvös pimaszságával való

hasonlóság lehet fel-tűnő, nem pedig a „laikus író” könyved, szeretnivaló felsőbbbességese, mely mintegy az „átlagolvasó” vélt értékpreferenciáit szándékozik tükröz-ni... Műút, 2009/12.

3 A szellemtudomá-nyok „határátlépő” és integratív jelle-géről pontos és tudományos kontex-tusban lásd Hans Robert JAUSS, *A szel-lemtudományok mintaszereúsége a diszciplínák párbe-szédében*, ford. Lőrincz Csongor = BÓNUS Tibor, KELEMEN Pál, MOLNÁR Gábor Tamás szerk., *Intézményesség és kulturális közvetítés*, Ráció Budapest, 2005, 50–79.

4 LAPIS József, *Enyhe mámor. A legújabb líra kihívásai az ezredforduló után*, Alföld, 2009/12., 76–84, 76–77.

témákat (mint például kortárs irodalmi ismeretek, az irodalmi fóru-mok és azok funkciói, prózapoétika, költészettörténet stb.), míg a költői és a próza-, valamint drámaírói képzések az író-táboroknak is szerves részei. Az egyetemi praxisból hiányzó ilyen irányú képzés részben az intézményi struktúrák átalakítását célozná, amivel egyfe-lől fellazulna az institutionális hierarchia (vajon az egyetemek integ-rálnák az addig külsős kurzusokat, vagy felvennének teljes állásba kreatív írást évfolyamokon át oktató írókat? Az egyetemi professzo-rok tanítanának szépírást? A kérdés jelenleg azért sem produktív, mert a keretszámok és az oktatói potenciál függvényében nem köny-nyű jóslatokba bocsátkozni), másfelől a szakok közti kínálatok feldú-sításával is kétséges maradna, vajon mindez a kortárs irodalom olva-sásán és előállításán lendítene-e.

Szintér, időbeliség, térbeliség

Ami a kortárs magyar költészetet illeti, a helyzet differenciáltabb képet mutat, akkor is, ha a versek olvasottságán ez aligha mérhető. Kétségtelen, hogy sajátos összefüggés van a líra műnemi specifiku-maiból következő lehetséges megvalósulások, valamint a megjele-nési közeg kiszélesedése között, ugyanis az utóbbi években meg-erősödő különböző költői szubkultúrák, *színterek* nem csekély mér-tékben a virtuális mezőn bontakoztak ki. Ily módon, bár a hagyomá-nyos printmédia, valamint a könyv intézményes és művészi súlyát vagy megítélését mindez (egyelőre legalábbis) nem módosította jelentősen, az önszerveződő közösségek tevékenységét minden bizonnyal elősegítette. Lapis József erről a következőket írja:

A szabad felhasználói felületek, az információ kevésbé kont-rollált hozzáférhetősége azonban alakítja, befolyásolja mind a befogadói (s kisebb részben a szerzői) kör összetételét és atti-tűdjét, mind a befogadás (és alkotás) folyamatát. Internet és költészet kapcsolatában, egymásra gyakorolt hatásában több különböző, ám egymástól nem független viszonyosság rejlik – másról van szó, ha azt vizsgáljuk, milyen különbözőséget jelent valaminek a papíralapú vagy elektronikus megjelenése a líraolvasás során, másról, ha az internetes versműhelyek működését, ha az olvasói szokásrendek alakulását, ha a per-cepciók módszerük és műveletek változását, ha az irodalom intézményrendszerét, a pénzügyi összetevőket vizsgáljuk. Biztosak lehetünk benne, hogy ezek mindegyike összefüggés-ben van, bár nem egyazon mértékben, poétikai, retorikai, sti-lisztikai szempontokkal is.⁴

Hogy az említett komponensek milyen mértékben vannak összefüg-gésben poétikai, retorikai, stílisztikai szempontokkal, meglehetősen nehezen vizsgálható, ily módon hatástörténeti értelemben talán nem is a legmesszebb ható kérdés. Az alkotási és befogadási szokások

persze visszahathatnak a produkciós és percepciók attitűdökre, melyek a medializált és információs világ azon vonását állítják a költői diszkurzus kitüntettségét kutató érvrendszer homlokterébe, ami a sebességre, a pillanatnyiságra, az átmenetiségre utal. (E szerint az ezredforduló par excellence irodalmi formája a vers volna, hiszen gyorsan befogadható, azonnal fogyasztható termék. A lírai megszólalás sűrítettsége mellett érvek azonban épp az ellenkezőjéről tesznek tanúbizonyosságot: a költészetet a prózánál nagyobb koncentrációt, olvasói összpontosítást és értelmezői befektetést igényel.)⁵

Nem olyan rég Kálmán C. György tett kísérletet arra, hogy röviden áttekintse webkettes médiumok és vers viszonyát, és az esztétikai tapasztalatra vonatkozó kérdéseket, következtetéseket fogalmazzon meg. Meglátása szerint az interneten, például közösségi oldalakon voltaképp mások szeme láttára kibontakozó költészet egyszerre szembesít az *időbeliség*, valamint a *térbeliség* dimenzióival.⁶ A művek egyes részletei, töredékek és sorok időben egymást követően debütálnak a virtuális közösségi terekben, ami egyfelől az időbeli kibontakozás feszültségét viszi színre, másfelől megbontja a szövegek materiális rendezettségét, hiszen a töredékek az immateriális tér különböző pontjain szóródnak szét. Ily módon az olvasóra hárul a feladat, hogy a szóban forgó dimenziókkal megküzdve mintegy összerakja a verset, kockáztatva, hogy munkája nem jár sikerrel, illetőleg szembesülve azzal, hogy a műalkotásnak ebben a közegben tulajdonképpen relativizálódik a kezdete és a vége, mind az időbeliséget, mind a térbeliséget tekintve. Az értelmezőre hárul annak eldöntése, folytatja-e a szöveg olvasását és elkészítését vagy sem, párbeszédbe lép-e egy materiálisan rögzíthetetlennek bizonyuló művel, vagy éppen abban látja a mű eseményjellegét, hogy az az esztétikai tapasztalat időbeli és térbeli feszültségére reflektál vissza. A kérdéskör bizonyosan nem független attól a vágától – a technika újszerűségében rejlő lehetőségek fölötti öröm alkalmasint erre is irányul –, mely a materiális kánon birtoklásában, befogadásában, valamelyes áttekinthetőségében vagy legalábbis követhetőségében, szemmel tarthatóságában nyilvánul meg, anélkül, hogy jelentősebb pénzbe és energiába kerülne, vagy éppen, hogy a mű a kritérium- és alternatív kánonokon keresztül lépne be az irodalmi nyilvánosságba. Innen nézve nem túl nehéz „lírafordulatról” sem beszélni, amint az egy mérsékelt visszhangra lelt felszólalásként bukkant föl az egyik közösségi portálon, és amellyel szemben Kálmán C. is inkább a hagyományos értelmezői közösségek, a közös szemlélet kánonformáló jelentőségét hangsúlyozza.⁷

Az idő- és térbeliség dilemmái a kurrens humán tudományok esztétikai tapasztalatot és élményt illető vizsgálódásait sem hagyta érintetlenül. Hans Ulrich Gumbrecht például a jelentésképzés anyagátalan médiumaival szemben, illetve azok mellett a hordozó materialitásának érzékletet, élményt befolyásoló szerepére hívja fel a figyelmet, mely a kommentár bevésését, a papírnak a taktilis érzékelésben betöltött funkcióját nyomatékosítja. A szöveget ily módon az anyagi-

5 A líraolvasás változó közegeit mérlegelve Lapis a következő megállapításokat teszi: „Az azonban tagadhatatlan, hogy az online és a »hagyományos« műhelymunka összekapcsolása, a különböző olvasói és szerzőtársi vélemények közvetlen, nagyobb számú megtapasztalása nem elhanyagolható mértékű visszacsatolást jelent az irodalom közösségi, intézményes és szövegalkotási vetületeit tekintve, s mindenképpen oldja a líraolvasás ezotériáját.

Megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy míg a dráma a színháztermekben és a sziklakórházakban, a regény a nappaliban, a vonaton és a metrón uralkodik, a költészet a világhálón talált magának új, hiteles és produktív közeget a maga szűk, ám lelkes tábora számára.” LAPIS, *I. m.*, 77.

6 Lásd KÁLMÁN C. György, *Az élő net-irodalom néhány változata*, Élet és Irodalom, 2010. június 11. Továbbá: Uő., *Folytatás (kollektivitás)*, Prae, 2010/4., 11–14.

7 Az alábbi érvvel: „Nincs irodalom mint olyan, nincs önjáró, magától lévő és magában szemlélt irodalmi »fejlődés«, alakulás – mindez csakis attól

és úgy van, hogy és ahogyan ezt egy (több) közösség ekként látja.”

KÁLMÁN C., *Folytatás (kollektivitás)*, 11.

8 Hans Ulrich GUMBRECHT, *The Powers of Philology*, University of Illinois Press, Chicago, 2003.

9 Lásd Paul DE MAN, *Antropomorfizmus és trópus a lírában = Uó., Olvasás és történelem*, ford. Nemes Péter, Osiris, Budapest, 2002, 392.

10 *Uo.*, 394.

11 Lásd GUMBRECHT, *The Production of Presence. What meaning cannot convey*, Stanford, California, 2004.

12 *Uo.*

13 A kérdéshez lásd még PÁL Dániel Levente, *Közéltés a kiberfilológiához*, Prae, 2010/4., 23–33.

14 KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Kereszteződések: az időbeliség mintái a késő modern költészetben*, Alföld, 2008/4., 39–62, 39.

ság valószerűsége veszi körül, a közvetlenség illúziója terheli, kikölkenti az anyagtalán értelmet sajátos, kizárólagos pozíciójából.⁸ Mindez persze nem függetleníthető az irodalmi szöveg és a recepció azon diszkurzív hatalmától, mely a megértés kikényszerítése során – ami „minden szöveg, mint szöveg olvasásának” sajátossága⁹ – a jelentés történetileg változó feltételeit fekteti le, azonban a „valódi történelem materialitásával”¹⁰ is számot kíván vetni. Gumbrecht a tárgykörnyezet „feltöltését” ugyanakkor a történelmet vesztett kor történelembe vágyódásával jellemzi, ami a jelenlét illúzióját teremti meg.¹¹ A gondolatmenet arra is kitér, hogy ugyan a technológiai környezet a kommunikációs folyamatokat tekintve a jelenlét illúziójával kecsesget, hiszen azonnalívá teszi a kapcsolatteremtés lehetőségét, egyúttal felszámolja a testi-fizikai jelenlét élményét a virtualitás javára. Így tekintve valószínűsíthető, hogy a jövőben megnövekedik a vágy és az igény arra a „valódi történelemre” – illetve annak materialitására –, mely a jelenlét élményén alapszik.¹² Ugyan a virtuális közegben a filológiának más koordinátái rajzolódnak ki, mint amelyeket Gumbrecht a *The Powers of Philology*ban jelenlét-hatásként kiemel,¹³ az idő- és térbeliség dimenzióinak felértékelődése a jelenlét-effektusok olyan alkalmi struktúráit teszi láthatóvá, melyek kizárólag technológiai értelemben – így idővel mindig meghaladható módon – íródnak bele az olvasás, a megértés folyamatába, ezért alkalmasint beszédesebbek a mindenkori technológiai környezetről, a befogadás állapotairól, a jelenlét feltételeiről, mint a hatástörténetnek kitett művekről.

Az, persze, hogy a szövegek közösségi és irodalmi nyilvánosságba történő belépésének kondíciói változnak, az önszerveződés és az önkorrekcio lehetőségét teremti meg, jöllehet ennek filológiai következményei – a keletkező művek „ontikus státuszának” kérdését megkerülve – ma még nehezen számba vehetők. Az idő- és térbeliség mint jelenlét-hatás e helyütt a szövegolvasás, a megértés kikényszerítésének struktúrájába hatol be; a fentebb a poétikai, retorikai, stilisztikai komponensek kapcsán tett megállapítások mindenképpen kiegészítendő és poétikai szemponttal gazdagíthatók, hiszen a lírai szövegek és szubjektumok időhöz (és térhez) való viszonya a költészet-történeti és teoretikus vizsgálódások egyik megkerülhetetlen szempontja. Amint Kulcsár-Szabó Zoltán rávilágít, az időbeliség formái, a jelen(lét)hez viszonyuló, születő mű mintái a modernség lírájának is az egyik releváns problematikája, túl azon, hogy „a lírai szubjektivitás alakzatainak megjelenése aligha lehet független a temporalitás mintázataitól”.¹⁴ Pillanatnyiság, jelenlét, idő és nyelv összekapcsolódásai és széttartásai mű és befogadásának messzeható feltételeit határozzák meg, azaz produkciós és recepciós dilemmákat egyaránt nyomatékkal érintenek. Kulcsár-Szabó Zoltán mindezek kapcsán az alábbi reflexiókat teszi:

[A] költői nyelv ön- vagy preferencialitásának esztétikai ideológiája, legalábbis dogmatikus változataiban, mintha a múlt vagy megragadhatatlan pillanat távollétének a nyelv, vagy

egyáltalán az ábrázolás érzéki jelenléte általi kompenzálását ígérné, egy olyan lehetőséget, amely azonban az esztétikai észlelés olyan transzcendálását feltételezné, aminek érvényét számtalan – a pillanatnyi észlelet rögzítésének új technikai lehetőségeitől valószínűleg nem független – tényező viszonylagosította és ami közelebből nézve a századelő öncélú „esztétizmusuk” okán bírált vagy ünnepelt életműveiben sem feltétlenül támasztható alá [...].¹⁵

A jelen megragadásának illúziója és a befogadás jelenének aspektusai esztétikai (ideológiai) kérdések, melyek szituálásához hozzájárul egyfelől a megértés kikényszerítését, az olvasás szükségességét színre vivő szöveg irodalmi, nyilvános és a mediális komponenseket is hangsúlyosan érintő közeghez való viszonya, valamint nyelv és médiumok jelenlét-effektusokra és azok késleltetésére vagy eltávolítására vonatkozó problémái. Utóbbiak azért is válhatnak az egyik központi dilámmájává a kortárs költészet befogadásának és értésének, mert nem hagyják érintetlenül „a pillanatnyi észlelet rögzítésének új technikai lehetőségeit” sem, ily módon a medialitás, valamint az ahhoz való – a megszólalást tekintve szintén nem közvet(it)etlen – viszony lehet a szövegek művekké válásának, illetve az olvasásnak és a megértésnek a nem elhanyagolható tétje. Ennek csak egyik szegmense az időhöz és a térhez való, a közegből fakadó és a közegre visszaható viszonyulás megváltozása, ami még csak nem is merül ki elsősorban a művek virtuális és aktuális kommentálására, vagy éppen a webkettes igényeknek megfelelő digitális szemetelésre vonatkozó, produkciós és recepciós aktivitást egyaránt föltételező cselekvések mibenlétének kérdéseiben. (Ami persze joggal veti föl a versolvasás és versírás kultúrájának, presztízsének megtartására, továbbörökítésére, tehát ismét egyfajta nevelődésre irányuló lehetőség teoretikus megtárgyalását.)

A költészeti „esemény” horizontjai

Milyen befogadói magatartás és recepciós-kritikai munka előfeltételezhető a közeg, távlatosabban pedig a líra „líríságának” e horizontjában? Az alábbiakban röviden tekintsük át a lehetséges válaszokat.

A fentebbiek alapján az irodalmi „esemény” olyan, korántsem járulékosnak, hanem produktív „alakítójának”, sőt „archiválójának” tekinthető kontextusai bontakoznak ki és válnak vizsgálhatóvá, mint az irodalomtörténet-írás rekurzív „kényszere”, a kánonok mesterséges- és önmódosító jellege a tudományos mezőbe helyezkedés révén. Az irodalom *poétikai* vizsgálata során olyan olvasástörténeti munka elvégzése jelenthet további kihívást, mely az irodalmi „esemény” nyilvános (diszkurzív) térben való viselkedését világíthatja meg. Mindez jelenleg a következők alapján körvonalazható. Először, a kortárs költészet poétikai és történeti értelmezhetősége esztétikai és ideológiai lépések egyfajta megoszlásaként szintén leírható. A nyil-

15 *Uo.*, 40. Vö. még: „A líra létezése teljesen a fenomenalitás tagadásától függ, mivel így tudja a legbiztosabban visszanyerni azt, amit tagad. Ez a mozgás nem függ, akár sikertelenségében, akár sikerének illúziójában annak a szubjektumnak a jó- vagy rosszakaratótól, amelyet megalakot.” DE MAN, *Antropomorfizmus és trópus a lírában*, 390.

vános – értelmező, kritikai – beszéd temporalitása vagy provizorikus-sága ugyanis ott érhető tetten, ahol az esztétikum legitimációját egy esztétikumon, pontosabban irodalmon kívüli szisztéma igyekszik végrehajtani. Erre az irodalom „külpolitikájában” kínálkozik párhuzam, nevezetesen a következő állítások révén: a hazai irodalom *költészetben* erős, a magyar költészet tehetségekben gazdag, a jelenlegi irodalom valósága a *Nyugat-éráéhoz* mérhető. Nem világos, hogy e párhuzam kiterjeszthető-e poétikai, poétikatörténeti értelemben, hiszen e feltételezés a kritikai gondolkodásban inkább *kulturális* jellegű. Az irodalmi üzemet és a szövegek nyilvánosságban történő forgalmazását a kortárs magyar költészet horizontjában – beleértve a kritikai-teoretikus beszédet, az ezzel való szimbiózist – nagyjából két, kellően körülhatárolható okra vagy körülményre szokás visszavezetni, melyek rögzíteni látszanak a kortárs folyamatokról való diszkurzus kereteit is, jóllehet távlat és átfogóbb vizsgálódások hiányában stabilizálhatóságuk kétséges. Dióhéjban az alábbi dilemmákról van szó.

Egyfelől – így a recepció beszéde – a kortárs költészet domináns vonala reflektálatlanul hagyja a '90-es évek domináns poétikáját, amennyiben fölszámolja a vers termelészerű forgalmazását: ennek tünete, hogy az úgynevezett nyelvjátékos, transzdialogikus vagy „posztmodern” líra, illetve a nyelvjátékot kitüntető, a multimedialitás vagy a regiszterkeverés poétikáját előtérbe helyező költészet a hagyományba történő belépést az irodalmi nyilvánosság vélt – irodalmi és kritikai – trendjeihez méri. Ily módon olyan képet fest, mint ha az ideológiától megszabadított esztétikum – mivel éppen nyelvi létmódját hangsúlyozza – a nyelvbe való visszatérést állítaná, miközben ezt egy ideológiai lépésen keresztül teszi. Ez a „belépési adó” ha nem is egészen, de a tudomány és a kritika felől is kondicionált, amennyiben annak beszéde – mely a recepció hangját, arcát legitimálja – érvényesíti az irodalmi „eseményt”, az esemény újratermeli a tudományos-kritikai diszkurzust, ami pedig újratermeli az irodalmi „eseményt” és így tovább, miközben az irodalomtörténeti távlat kijelölése diszkurzíve kivitelezhetetlenné válik. Ekképp az esztétikum és hagyomány találkozásából eredő egyediség vagy exkluzivitás mintegy devalválódnak látszik.

Másfelől – ha mindez igaz –, az „új érzékenység” jellegadó jegyei továbbvitelével is jellemzett kortárs líra, amidőn szembetalálja magát időbeli előzményével, kitermel egy hatástörténeti anomáliát, mely által az irodalmi „esemény” eseményjellege az esemény előtti instanciákkal artikulálódik. „Az írás itt nem önművelés, passzió, becsvágy, pénzkereset, hanem utolsó tét, amire mindent fölteszel” – írja például Garaczi László (itt épp) egy prózai mű, Spiegelmann Laura *Édeskevés* című regénye kapcsán. „Fölkúsztál a földi poklok kies tornácára, megformálni a megformálhatatlant.” – Az anomália kiterjed: bár az úgynevezett lefokozott, hétköznapi vagy épp a „retorizálatlanságot retorizáló” beszédnek megvannak az irodalmi hagyományai, ennek ugyancsak „eseményszerű” érvényesítésekor egyrészt az irodalmi termelés vagy attitűd felülírása látszik kidomborodni, más-

részt, mivel az új lírának, pontosabban az új líra recepciójának egyelőre nemigen van kidolgozott, analitikus nyelve, azt ünneplik benne, ami az irodalmi „esemény” előtti beszédének a sajátja: a nem irodalmi. E szerint az esztétikum itt annak az „utolsó tétnek” a közvetítője, mely az irodalomtörténeti fordulatot (lásd még a lírafordulat bejelentését a közösségi térben) is a pátosz eltűnésében, a morál vagy az egzisztenciális beszéd megalapozásában, esetenként visszatérésében,¹⁶ továbbá a közeg említett átstrukturálódásában látja. Mindez olyan metaforikus irodalom- és költészetolvasatot alkot, melyben a líra „líraiságának” változó olvasásfeltételei mintegy metaforikus úton jelölődnek ki, és irodalmon túli dilemmák konvertálják a költői beszédet. „Némileg leegyszerűsítve az állapítható meg – írja az idő problematikájának irodalomtörténeti és -elméleti helyzete kapcsán Kulcsár-Szabó Zoltán –, hogy az irodalomtudomány vagy a filozófiai kommentár és/vagy hatáskutatás lehetőségeivel segít magán (ami az irodalmi szövegeket legtöbbször filozófiai tételek illusztrációjának státuszába, vagy éppen valójában csüggesztően keveset mondó eszmetörténeti összefüggésekbe állítja), vagy pedig a szubjektív tapasztalat – valamilyen szinten szükségszerűen – mimézisen alapuló tematikus olvasására, esetleg bizonyos narratív formaelvek azonosítására kénytelen korlátoznia magát.”¹⁷ Utóbbi esetben a líra „líraiságának” kondíciói sem függetlenednek a szubjektív tapasztalattól, ami a kortárs költészet recepciójában – minthogy a vallomásosság, a szerepnélküliség, az önlefozódás, a megnyilatkozás részben új formáit éri tetten – valóban a lírai nyelv világszerűvé tételének eseményét hívják elő, hol a filozófiai kommentár segítségével, hol tematikus/motivikus jegyek értelmezésével. A versek magánmitológiájának interpretációja is inkább az enigmák feloldására, a kapcsolódások érzékelésére, egyfajta egész-elvűség kivitelezésére, a versvilág interpretatív újraalkotására vállalkozik, azaz metaforizálja magát a líraértést is. Hogy ez valóban fordulatot jelent-e a kortárs magyar költészetben, azért sem könnyen megválaszolható kérdés, mert a megértés távlatai nem esnek egybe a kánonok közti verseny és a közeg, az irodalmi nyilvánosság előtérben lévő mintázataival.

A kánonoknak is megvannak a médiumai. Kérdés, hogy ha a fentebbi fogalmi keretek adottak az értelmezés számára, annak van-e olyan előzménye, melyet a vers „közegének”, nyilvánosságának – így tekintett – megváltozása kényszeríthetett ki. Mert az idő- és térbeliség dimenzióinak említett specifikus, technológia- és médiumfüggő átalakulásával, kitágulásával ugyan az irodalmi nyilvánosság demokratikussága erősíthető, egyelőre pusztán a materiális kánont látszik gyarapítani az, hogy már a közeg vélt technológiai változása újraírja az értelmezés, pontosabban az applikáció feltételeit. Mégpedig, hogy a saját megértés elkülönöződése egy részben végtelenül nyitott térben mehet végbe, miközben a technológia meghaladhatósága a szöveg anyagszerű széttartása, így időbeli és térbeli szóródása effektusának sem feltétlenül és kizárólagosan kölcsönözhet olyan poétikai sajátosságokat, melyek a költészetre nézve fordulatként vol-

16 Vö. BEDECS László, *Húszasok, harmincasok*, Prae, 2009/3.

17 KULCSÁR-SZABÓ, I. m., 39.

nának jellemezhető, míg természetesen a közeg és a befogadás jellegét annál inkább körvonalazhatja. A kommentárok pozícióit, így irodalomtörténeti és teoretikus kontextusba helyezhetőségüket gyengíti a nyilvánosságnak, a közösségi tereknek és színtereknek az a jellegzetessége, hogy az irodalmi „esemény” egy autoritásmentesnek vélt véleményformálás számára teret adó közeg autoriter világában szituálható, melyben a közegeket használó közösségek logikája alapján eleinte a csoportszelekció tűnik uralkodó kanalizáló folyamatnak, miközben – a biológiai párhuzam pontosságát szem előtt tartva – aligha a csoportszelekció, mint inkább a génszelekció válhat döntő jelentőségűvé. Ami az irodalmi szövegekre nézve annyit tesz, hogy a „tehetséges alkotóközösségről” a „tehetséges műre” kerül a hangsúly, akkor is, ha az alkotóközösségek sohasem szigorúan szerveződnek, és jellemzőiket tekintve nem homogének. Leginkább persze az irodalmi nyilvánosság működéséről beszédes, hogy a szűk közösség ügyeként értett költészet a folyóirat-kultúrában a jelentés- és véleményforgalmazást tekintve is zárt rendszert alkot, míg az új közösségi színterek elvileg nem korlátozzák sem a hozzáférést, sem a véleményalkotást. Bodor Béla ennek kapcsán jegyzi meg, hogy míg utóbbi „az igazi nyilvánosság”, addig az előbbi „maga a préselt belterj”,¹⁸ a szóhasználat utalva arra is, hogy a nyomtatott média eleve be- és lehatárolja a diszkurzusban résztvevőket, valamint lehetőségeiket, szemben a plurális és nyitott online felületekkel. Jellemző azonban, hogy az új költészet és értelmezhetőségének kihívásai nem esztétikai, de a közeget, a nyilvánosság szerkezetét, a diszkurzus felületi-hatalmi mintázatainak elrendezését érintő szempontok szerint jelennek meg (anélkül, hogy a költészet ún. „fordulatára” nézve bizonyosat kívánna állítani):

[...] nem a szövegformálás, nem a nyelv- és témakezelés, sőt [...] nem is a narratív szerepek tipológiája változik meg a digitális kommunikáció korában, hanem a közösségek szerveződése lesz könnyebb, intenzívebb, és ezek önérvényesítő képessége válik minden elgondolhatónál hatékonyabbá. Ezek még csak az első lépések, de már most látszik, hogy csak részben játszik meghatározó szerepet az alkotók pályaszervezésében a mentalitás, a felkészültség vagy a 'tehetség', ha érdemes még használni ezt a rég jelentését veszített kifejezést. A dialogicitás, diskurzuskészség, kooperációs adottságok ezeknél összehasonlíthatatlanul fontosabbak. Ugyanakkor a diskurzuskondíciók elfogadása nem jelent többé kényszerű 'lecsatlakozást' egy érdekközösséghez. Nagy lehetőségek nyílnak, sosem látott buktatókkal. Egyvalamiben mégis biztos vagyok. Az emberi minőséget ezek a lehetőségek nem pótolhatják, de nem is csorbíthatják. És ez nemcsak az irodalomra igaz.¹⁹

Bár a fentebbi okfejtés legfeljebb technológia- és mentalitástörténeti adalékokkal gazdagíthatja a kortárs magyar irodalom szerteágazó, irodalomon túli történetét, a közeggel, az irodalmi nyilvánossággal és a diszkurzív mintázatokkal összefüggésben utalhatunk arra is, hogy amint

a költészet nyelve és „eseménye” mediálisan rendkívül összetett, úgy egyes beszédmodok számára a költészet is lehet médium, ami a lírai megszólalás ideológiai lehetőségeit hozza játékba.

A politika mint esztétikum, az esztétikum mint politika?

Aligha véletlen, hogy a hagyományhoz való viszony kitüntetett-ségével, az ironiával szemben formálódó költői beszéd a politikum kérdését éppen a recepció beszédében teszi – ha nem is szisztematikusan – témává. A költői szerepek elutasítása ugyan a kortárs magyar költészet egyik lényegi jellemvonásaként tűnik föl, bizonyos szövegek politikai telítettsége, a közéleti-politikai performatívum ugyanakkor mintha éppen ez által kerülne ismét az érdeklődés középpontjába, noha szerep, megszólalás és nyelv (avagy téma, grammatika és trópus) olyan kiasztikus szerkezetbe rendeződnek, mely sokkal inkább a nyelv eseményeinek van kiszolgáltatva. Lapis József találó megjegyzésével, „[a] személység nem kifejeződik – a kifejezés az, ami valamiképp mindig megszemélyesül.”²⁰ A politika kapcsán a fentebbiekkel részben egybehangzó módon Lapis azt állítja, „[j]elenleg a költészet egyfelől, néhány kivételtől eltekintve, kevésbé fogékony a politikumra, másrészt, amennyiben mégis nyitott társadalmi és kulturális problémák nyílt feszegetésére, funkcióvesztése révén, szövegiségében nem jut el »a művelt nagyközönség«-hez.”²¹ Alighanem külön vizsgálódást igényelne, pontosan milyen funkcióvesztésről beszélhetünk, valamint miként volna kontúrozható az említett szövegiség. Minthogy a tanulmány ezt követően a nemzeti tematikájú kortárs lírát tekinti át futólag, fölmerül a kérdés, vajon „a politikumra való fogékonyosság” valóban csupán a nemzetiként elgondolt költészetre vonatkoztatható-e, hiszen a pusztá tematikai, illetőleg a beszéd modalitását érintő politikum mellett e sajátosság az úgynevezett posztmodern, palimpszeszt jellegű líra (például Kovács András Ferenc egyes szövegeinek) kérdése is. A dilemma legutóbb főként Kemény István újabb, a *Holmiban*, valamint az *Élet és Irodalomban* publikált versei (*Búcsúlevél*, *Nyakkendő*) kapcsán vetődött föl, aminek az *ÉS* szentelt néhány gondolatot azzal, hogy a Bán Zoltán András és Radnóti Sándor levélváltását²² követően irodalomtörténészeket és kritikusokat szólaltatott meg a témában. A meglátások közt akadt olyan, amely – egyebek mellett – a frazémák szintjén, a szóhasználat specifikusságában vélte megragadhatónak a nemzeti tartalmat,²³ miközben Kemény István szóban forgó művei, különösen a *Búcsúlevél* kapcsán nehéz nem észrevenni az Ady hasonló jellegű verseire történő rájátszást, különösen, hogy a megidézett modalitás és *Stimmung* olyan reflektált viszonyba

20 LAPIS, I. m., 81.

21 *Uo.*, 80.

22 BÀN Zoltán András – RADNÓTI Sándor, *A magyar politikai költészetéről. Levélváltás*, *Élet és Irodalom*, 2011. november 18.

23 Vö. „A *Búcsúlevél* című [Kemény István verse]t legfeljebb hazafi-as költeménynek nevezném, már csak azért is, mivel többször felbukkan benne a »haza« szó.” Majd hozzát teszi, Téreyhez irányítva: „Térey versének első sorában meg – ahogyan Nagy Gergely is hangsúlyozza – a jóval direkter »népem« szó szerepel. És még, nem mellel, olyan kifejezések, mint: »főlpaprikázva«; »lány maszat«; »pörös szájak«; »nagydarab megmondó emberek«; »undor«; »lakájkultúra... Meg hogy, idézve az utolsó sorokat: »Pírul a boldogságos tartomány / az alázóduló vörösiszapban.« / Nos, számomra ez volna, ilyen volna, ilyen lehetne a mai magyar politikai költészet. Képszerű, de nem kozmikus; direkt, de nem propagandisztikus; súlyos, de nem ideologikus; és legfőképpen: indulatos, de nem korlátolt.” BAZSÁNYI Sándor, *Hogy itt mi megy nagy-mama – az alázóduló vörösiszapban... = Élet és Irodalom*, 2012. január 6. Térey János *Protokolljának* érzékeny, poétikai-retorikai értelmezését adja BALAJTHY Ágnes, „*Agyában Pest. A Blaha Lujza tér.*” *Budapest-olvasatok Térey János Protokoll című művében*, *Prae*, 2011/4., 78–89.

24 Vö. „Édes hazám, szerettelek,
/ úgy tettel te is, mint aki szeret,
/ a tankönyveid és a költőd is /
/ azt mondták, hű fiad legyek. [...] Az
/ azt játszod, hogy nem is hallasz,
/ túl nagy énfölöttem a hatalmad.
/ Hozzád öregszem és belehalok,
/ ha / most téged el nem hagyalak.”

25 A pontosság kedvéért idézzük Bazsányi bevezető gondolatait költészet és politika viszonyáról: „Gondolom, sokan vannak, akik a »politikai költészet« kifejezést a hangsúlyos előtag felől értelmezik, hogy tudniillik annak tagadhatatlan tárgya a politika. De minden bizonnyal akadnak olyanok is, akik úgy vélik, hogy a »politikai« melléknév leginkább csak korlátozza a »költészet« szó kozmikus tágaságú jelentését, pontosabban helyzetbe, beszédhelyzetbe hozza a költészet egyébként néma hatyúját. Az utóbbi nézőpontból nem is annyira az volna a kérdés, hogy miről és miféle politikai érték nevében szól az adott költemény, hanem hogy milyen annak nyelvi állaga, hozzá-e az elvárható esztétikai minőséget, átlépi-e a küszöbértéket a közügyekre vonatkozó (meggyőző, befolyásoló vagy éppen uszító) szónoklat és a közéleti tárgyú (szabadságelvű, tudniillik alternatív olvasói gyönyörforrást fakasztó) költészet műfajai között. Illetve hogy miféle költészeti értékek alapján nevezhetünk egy írásművet politikai költeménynek, azaz a politikai költészet körébe sorolható, közösségi léptékű beszédaktusnak.” BAZSÁNYI, I. m.

26 Kálmán C. György a vitához történő hozzászólásában „politikaiként” mindenekelőtt az olvasásra, azaz az akként való olvasásra, értelmezésre tekint, vagyis az értelmezők és az értelmező közösségek aktusainak szerepét emeli ki. Az olvasás ilyen iránultsága jellemzően irodalmon kívüli kondíciókhoz kapcsolódik, lásd KÁLMÁN C., *A politikai olva-*

lóp a jelen és a múlt hangját pontosan és jól kijátszó irodalmi „eseményel”, ami legalábbis viszonylagosítja, az irodalmi hagyományba írja vissza a „kirefektálhatónak” vélt nemzeti-politika üzenetet.²⁴ Bár költészet és politikai viszonya láthatóan aligha a frazémák és a szóhasználat összefüggésében alapozható meg – legfeljebb, ha a szavak jelentését eleve adotttnak, mindenki számára azonosnak és változatlanoknak tekintjük, ami a legnyilvánvalóbb módon (esztétikai) ideológiai csapdába vezetne nem csupán az irodalomról, de a nyelvről való gondolkodást is²⁵ –, a kánonok médiumai, vagy megfordítva: a médiumok kánonjai, eltérő módon ugyan, de disztinválják, szelektálják a „politikumra való fogékonyaság” sajátosságait és azok recepcióshorizontját.²⁶

Ugyanígy, ezzel összefüggésben merül föl annak az esztétikai megkülönböztetésnek a kényszere, mely a kortárs költészet kánonjaiban a témaválasztás, a nyelvhez, beszédhez való viszony, azaz a modalitás összefüggéseiben szemléli a folyamatokat, így például a legújabb lírában a politikumhoz való hozzáférést – vagy a politikum közvetlenségének tapasztalatát – a beszéd közvetlenségének illúziójában látja megalapozódnit. A „nagy témák” innen nézve úgy mond azért válhatnak ismét az irodalmi mű javára, mert a közvetlenség illúziójában mintegy az életvilág, illetve annak rögválósága látszik visszanyerhetőnek, azaz „egzisztenciális tétje” lesz a műnek.²⁷ Minthogy nem tisztázott, mindez vajon produktív költészettörténeti kérdésként jelent-e a jövőben, vagy a kánonok mozgásának, az olvasás pluralitásának, egyáltalán, az olvasás történetének, messzebből tekintve pedig a művek történetiségének olyan dilemmáit viszik csupán színre, melyek egyszerre vannak megalapozva az intézményesség, a közeg, a nyilvánosság, valamint a technológia szerteágazó kultúrájában – és így tekintve szerepük (bár nem figyelmen kívül hagyható, de) viszonylagosítható a hatástörténeti kutatás felől –, e kérdések a kortárs magyar lírára vonatkozóan inkább produkciós és kritikai recepcióshorizontok kísérletekként jelenhetnek meg.

A műhely: berekesztő gondolatok

A nyilvánvalóan még e keretek közt is szűk közösség ügyeként föltűnő, de nem csupán gesztusértékű öndefiniációs, az irodalmi „esemény” megtartásának, körülhatárolásának, beszédbe hozásának aktusaként is értelmezhető kísérlet, a líra „líraiságáról” folytatott sokrétű diszkusszió a költészet

diszkurzív fölértékelődésének irányába mutat, amennyiben a produkciós és recepciós beszéd folyamatosan „színre viszi” saját magát. Az információval telített és számos redundáns elemet magába foglaló irodalmi nyilvánosság terében működni látszik egy relatíve élénk beszéd a költészetről, amely megteremti a diszkurzusba való belépés lehetőségét, és a kortárs költészetéről való diszkurzus fenntartása révén szituálja annak státuszát. Bár a véleményforgalmazás, mely a versművelést a *Nyugat* mitikus aranykorával méri, alkalmasint irodalmunk lírai „hangoltságának” előtérbe helyezésével jár, azt a veszélyt is magában rejtheti, hogy a költészet a szóhoz jutó nyelv, a történő hagyomány performativitásából önnön termelésébe fordul. Jóllehet a termelésnek megvannak a maga fórumai, sőt a felvevőrétege is, produkciós értelemben a különböző amatőr vagy félamatőr költészeti site-ok, közösségek és színterek együttműködő, együttértelmező fórumai legfeljebb a – korábban szóba hozott – *Bildung*ot jelenthetik, mely ugyan belépteti a szövegeket a *materiális kánonba* (azaz a mindenkori születő textusok beláthatatlan halmazába), azonban önmagában nem garantálja a feltételeit sem a szelekciónak, sem – egyáltalán – magának az olvasásnak. Innen nézve – ami az értelmezés terhét illeti – vélhetően az irodalomtudomány és a kritika hagyományos műhelyei veszik vállukra a válogatás, a megítélés, a döntés feladatát, miközben aligha vonható kétségbe az a történeti-teoretikus belátás, miszerint a hagyománytörténet eseménye a mindenkori élő irodalom performativitásának függvénye. Ekképp a különböző centrumok kijelölése helyett azoknak a hatásösszefüggéseknek a nyomvonala válhat – ha jelen pillanatban nem is elsősorban költészettörténeti, de hatástörténeti tekintetben – vizsgálhatóvá, melynek horizontjában aktuális líránk megnyílik az értelmezés számára.

sásáról = Élet és Irodalom, 2012. január 13. Távlatosabban, a kánonok mediális aspektusairól lásd Hansági Ágnes, *A médium kora – a kor médiuma? A kánonok alakulásának mediális aspektusai* = KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, SZIRÁK Péter szerk., *Az esztétikai tapasztalat medialitása*, Ráció, Budapest, 2004, 411–426.

27 Vö. „Az újabb magyar költészet nagyjából Tandori Dezső és Petri György első kötetei óta küzd a sokszor elátkozott, mégis visszatolakodó pátosszal, illetve az összes olyan témával, melyhez a patetikus megszólalás toposzai szinte levakarhatatlanul hozzáragadtak: a gyász, a hazaszeretet, a hit, a hűség vagy épp a szerelem megszólaltathatóságának problémáival. A megoldást sokáig a távolságtartó (ön)íronia jelentette, ám az elmúlt években egyre inkább megkopott az annak mindenható erejébe vetett hit. A napjainkban születő lírai művekbe egyre látványosabban szivárognak vissza a konkrét élethelyzetekre vonatkozó, gyakran szorongató egzisztenciális kérdésekhez kapcsolódó érzelmek és gondolatok. Mi sem természetesebb, hogy mindehhez új nyelvi és verstechnikai eszközök szükségeltetnek, hiszen csak ezekkel lehet érvényessé tenni a sokáig folytathatatlannak tartott beszédmódot.” BEDECS László, *l. m.*, 16.

Kód-ex, művészkönyv-oldal, szitanyomat, 2005

